

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh399>

TÜRK YAZI DİLİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ VE ORTA TÜRKÇENİN YERİ MESELESİ

Mehmet Turgut BERBERCAN*

Özet

Türk dilinin ses bilgisi, yapı bilgisi, sözdizimi, anlam bilgisi ve kelime kadrosu bakımından geçmişten günümüze uzanan gelişim ve değişim süreçleri, tarihî dönemler içinde Türk dili tarihi açısından incelendiğinde, dönemlerin ve bu dönemlere bağlı devrelerin sınıflandırılmasında, hangi tarihî lehçenin hangi döneme yahut devreye ait olduğu hususunda görüş, yorum ve sınıflandırma noktalarında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların başında lehçelerin dönemlere ayrılması meselesi ile lehçelerin hangi isimlerle anılarak hangi devre içinde gösterilecekleri meselesi başlıca meseleler olarak belirmektedir. Bu çalışmada, bugüne kadar ileri sürülmüş bazı farklı görüş, yorum ve sınıflandırma kategorileri ekseninde, Eski Türkçe olarak belirtilen Türk dili döneminin başlangıç ve bitiş noktaları ile tarihî dönemler içindeki yeri ve devre sıralamasına göre hangi lehçelere ayrılarak incelendiği hususu üzerinde durulmuş ve özellikle Eski Türkçeden sonra gelişerek farklı devrelere ayrılmış, bilhassa Ortaçağdaki Türk dünyasını yoğun bir şekilde etkileyen siyasî, sosyal ve etnolojik hadiselerin etken olduğu sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmış bir yapıya sahip bulunan Orta Türkçe döneminin, Türk dilinin tarihî değişim süreci içindeki yerinin neresi olduğu meselesi irdelenerek gelişiminde etkili bulunan diğer sebeplerin ışığında sınırları ve kapsamı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk dili, tarihî dönemler ve devirler, Orta Türkçe.*

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

The Historical Eras Of Written Turkish Language And The Problem Of Middle Turkic Period In Turkish Language History

Abstract

Assorted differences are seen from the point of remark, explication and classification of the eras and the periods of eras on the question which historical dialect belongs to which era or period when the advancement and alternation process of Turkish language on the stage of Turkish language history, are analysed from past to nowadays in terms of phonetics, morfology, syntax, semantics and vocabulary. Foremost differences appear on the problem of classification of dialects into eras and determination of naming and indication of dialects in the periods. In this work, with in the scope of some notableness different opinions, determinations and classifications, the subjects on starting and finish points and the place among historical periods and belonging dialects of the era of Turkish language which is called as “Old Turkic” are examined and especially the problem of the place of the era “Middle Turkic” in historical advancement and alternation process of Turkish language and in the light of other effective reasons concern with constitution of Middle Turkic which occurred after Old Turkic and divided into different periods by reason of political, social and ethnological affairs affected Turkic world of Middle Age and its frontiers and extent are discussed.

Key Words: *Turkish language, historical eras and periods, Middle Turkic.*

Giriş

Dil tarihi açısından Türkçe, tarihî gelişim seyrine ve geçirdiği değişim süreçlerine uygun olarak çeşitli “dönem”lere (*eras*) ayrılmakta ve her dönem kendi içinde “devre”lere (*periods*) bölünerek değerlendirilmektedir. Türk yazı dilinin tarihî dönemlerinin ve her bir döneme bağlı olan devrelerin oluşmasında, Türk dünyasında gözlenen siyasî, sosyal, kültürel, dinî ve etnik mahiyetteki bir çok etkenin değişimi sağlayan birer dinamik olarak aktif olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

Öncelikle, Türk dünyasının 10. ve 11. yüzyıllardan başlayarak büyük kitleler halinde İslamî kültür dairesi içine girmesinin ve 13. yüzyılda Türklerle meskûn bölgelerin Moğol istilasî neticesinde sosyal, kültürel ve etnik anlamda büyük değişimlere uğramasının Türk dili tarihi bakımından birer dönüm noktası ve pek çok yönden değişimi hızlandıran büyük tarihî hadiseler olduğu belirtilmelidir. Zaruret sebebiyle Türk boylarının yer değiştirmesi, birleşmesi, ayrılması; savaşlar, kıtlıklar; farklı bölgelere yapılan mecburî göçler ve dolayısıyla Türk diyalektlerinin birbirine karışması, diyalektolojik açıdan farklı

nitelikler kazanması, bazı lehçelerin kaybolması veya kaçınılmaz bir şekilde yerini bir başka lehçeye bırakması Türk tarihinde ve coğrafyasında yaşanan gelişmelere doğrudan bağlı olarak değerlendirilmelidir. Doğal olarak, Türk dilinin dönem ve devrelerinin tespitinde mevcut metinlerin dil özellikleri öncelikle dikkate alınmalıdır. Ancak sadece dil özelliklerinin gösterdiği verilerden hareketle yapılan kronolojik dönem ve devre sınıflandırması birçok yönden eksik olacak, dildeki değişimin sebepleri gösterilmeden yapılan bir dönem sınıflandırmasından ibaret kalacaktır. Türk dili tarihi, Türk dünyasının yaşadığı değişimci mahiyetteki tarihî hadiselerin ışığında yorumlanmalı, Türk dilinde görülen değişimler, Türk tarihinde yaşanan gelişmelerle birlikte açıklanmalı ve bu gelişmelerin Türk dilindeki değişimin doğrudan sebebi olduğu belirtilmelidir.

Türk dili tarihinin ana kesitlerini oluşturan Türk yazı dilleri, Türk lehçeleri ve ağızlarındaki çok sayıdaki dallanmaya karşılık sınırlı sayıdadır. Tarihî Türk yazı dili alanıyla ilgili elimizde oldukça sınırlı bir dil malzemesi vardır. Dolayısıyla Türkçenin tarihsel dönemlerinin tespit edilmesinde, tarihî dönemler arasındaki geçiş ve dallanma süreçlerinin, ilişkilerinin belirlenmesinde bu sınırlı dil malzemesi çoğu zaman yetersiz kalmış, bunun yanında başka tarihsel, siyasî ve sosyal olgular, tarihsel dil süreçlerinin belirlenmesinde ölçüt olarak kullanılmıştır (Özyetgin, 2006, s. 3, Demir ve Yılmaz, 2006, s. 68-69). Yazılı Türk dili yani gelişmiş bir yazı dili olarak metinlerden takip edilmeye başlanan ve gelişerek bugüne uzanan Türkçe, birçok dil tarihçisi tarafından tarihî kronolojik gelişim süreci perspektifinde ve genel olarak, Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Yeni Türkçe olmak üzere 3 ana döneme veya çok genel olarak Eski Türkçe ve Yeni Türkçe olmak üzere 2 ana döneme ayrılarak incelenmektedir. Ancak dönemlerin tarihî kronolojik gelişim sürecine uygun olarak hangi yüzyılları kapsadıkları, ne zaman başladıkları veya sona erdikleri ve hangi alt dönemlere, yani devrelere ayrılmaları gerektiği hususunda Türk dili araştırmacıları arasında görüş birliği bulunmamakta ve bu durum Türk dili tarihinin öğretiminde, gelişim seyrinin sağlıklı bir şekilde yansıtılmasında bir mesele olarak çelişki ve sorunlar yaratmaktadır. Özellikle Eski Türkçe ile Yeni Türkçe arasında bir geçiş dönemi olan Orta Türkçenin, yani Eski Türkçenin sona erdiği yüzyıldan başlayarak Yeni Türkçenin olduğu yüzyıla kadar süren tarihî dönemin başlangıç ve bitiş yüzyılları, hangi devreleri kapsadığı hususunda kaynaklarda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bu durum, tabiiyle Eski Türkçenin bitiş yüzyılı ile Yeni Türkçenin başlangıç yüzyılının

farklı şekillerde belirtilmesine sebep olmakta, kaynaklarda görülen bir karmaşa olarak, Türk dilinin tarihî dönemlerinin yüzyıllara göre sıralanmasında karışıklık oluşturmaktadır. Eski Türkçe ile Yeni Türkçe arasında “Orta Türkçe” döneminin tanımlanmaması ve Türk dili tarihinin “Eski” ve “Yeni” olarak 2 ana dönem çerçevesinde ele alınması ise Türk dilinin eskiden yeniye geçiş sürecindeki ara devrelerin dil tarihi içindeki yerini belirsizleştirmekte, mevcut eserlerin, dil verilerinin dil özelliklerine göre hangi döneme dahil edilmesi ve sınıflandırılması hususlarında sorun oluşturmaktadır.

Metinlerden takip edilebildiği şekilde, her dilin kendi tarihi içinde geçirdiği dil içi değişme ve gelişmeler, ortaya çıkan dil özellikleri baz alınarak tespit edilmiş, kapsadığı yüzyıllara göre ayrılmış ve “Eski (Old/Alt)”, “Orta (Middle/Mittel)”, “Yeni (New/Neu)” sıfatlarıyla sınıflandırılarak isimlendirilmiş dönemleri (Örneğin; Eski Farsça, Orta Farsça, Yeni Farsça) ve bu dönemlere ait devreleri bulunmaktadır. Özellikle köklü bir tarihi olan, geçmiş çok eski devirlere uzanan milletlerin dilleri, anlaşılmayı ve incelenmeyi kolaylaştırmak amacıyla bu sınıflandırma şablonu üzerinde filolojik açıdan kategorize edilmiştir. Dilin sürekli değişen ve konuşucusu olan milletin tarihindeki hadiselerle bağlı olarak sürekli başka etkilere açık bir varlık olduğu düşünülünce, dil içindeki dönemlerin keskin bir hatla çizilmesi, kesin bir tarih verilerek dönemlerin ve dönemlere bağlı devrelerin belirtilmesi doğal olarak zordur. Ancak dile etki eden tarihî hadiselerin ışığında, dönemlere göre dil verilerinin değerlendirilmesi, döneme ait karakteristik diyalektolojinin belirlenmesi, en azından yüzyıl olarak dil dönemlerinin başlama ve bitiş tarihlerini tespit etmek mümkündür.

Aşağıda, Türk yazı dilinin tarihî dönemlerinin ve bu dönemlere bağlı devrelerin tanımlanması, sınıflandırılması, hangi tarihî lehçenin hangi döneme ya da devreye dahil edilmesi gibi hususlarda, bugüne kadar ileri sürülmüş, çeşitli yönleriyle kabul edilmiş sınıflandırma şekilleri ve görüşlerden bazıları sıralanmış, bu noktada çeşitli tespitler yapılmıştır:

*** Genel Olarak Türk Yazı Dilinin Tarihî Dönemlerine Bir Bakış:**

1. Eski Türkçe (Old Turkic/Turkish)

Türk dili tarihi perspektifi içinde bir değerlendirme yapıldığında, ilk kapsamlı ürünlerini 8. yüzyılda vermeye başlayan Türk dilinin 13. yüzyıla, yani Moğol istilasının Türk dünyasını derin olarak pek çok yönden etkilediği yüzyıla kadar olan tarihî dönemi “Eski Türkçe”dir. Bu dönem genel olarak 1.

“Köktürkçe [8. yy. – 9. yy.] (Göktürk ve Bozkır Uygur Kağanlığı dönemi metinlerinin dili olup kendi içinde çeşitli ağız gruplarına ayrılır)”, 2. “Eski Uygurca [9. yy. – 11. yy.] (Bozkır Uygur Kağanlığı’nın yıkılışından sonra, Uygurların göçtükleri yerlerde oluşturdukları, büyük ölçüde muhtelif din ve felsefelere ait metinlerin dili olup kendi içinde çeşitli ağız gruplarına ayrılır)”, 3. “Karahanlı Türkçesi [11. yy. – 13. yy.] (11. yüzyıldan itibaren İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatının ilk ürünlerinin [Kutadgu Bilig, Divanü Lugati’t-Türk, Atabetü’l-Hakayık] dili)”.

Bir dil döneminden diğer dil dönemine geçişin bir anda olamayacağı, biten dönemin son devresinin aynı zamanda başlayan dönemin ilk devresi olduğu anlaşılmalıdır. “Karahanlı Türkçesi” döneminin başlangıcının İslamiyet etkisinde yazılmış ilk eserlerin ortaya çıkışı olan 11. yüzyıl, bitişinin ise Moğol istilasının yaşandığı 13. yüzyıl olduğuna dikkat edilirse, o devirdeki Türk dünyasını etkileyen dinî, siyasî ve kültürel hadiselerin ışığında dili, sosyal bir olgu olarak incelemenin önemi ortaya çıkacaktır. Bu sebeple Karahanlı Türkçesini, Eski Türkçeden Orta Türkçeye geçişi sağlayan bir tür kültürel hazırlık devresi, dil özelliklerinin yazı dili içinde çeşitlenmeye başladığı bir çeşit ara devre olarak Eski Türkçenin son, Orta Türkçenin ise ilk devresi olarak değerlendirmek gerektiği sonucu çıkmaktadır. Her ne kadar Türkler 11. yüzyıldan önce İslamiyet dairesi içine girmiş olsalar da İslam medeniyetinin Türk edebiyatındaki kuvvetli tesirini gösteren eserler ancak 11. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. Ayrıca İslamlaşmayan bazı Budist Uygur Türklerinin eski kaidelere göre 17. yüzyıla kadar Eski Türkçe Budist metinlerini istinsah ettiklerini, hatta İslamiyeti seçen kimi Türk münevverlerinin eski dil geleneğini Çağatay döneminin ortalarına kadar Uygur yazısıyla devam ettirdiğini biliyoruz. Bu durum Türk dilinin gelişim seyrine bakışta, ihtiyatlı bir yaklaşıma neden olmaktadır. Neticede, Türk dilinin 11. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş değişime açıldığını ve 13. yüzyıla değin, Moğol istilası gibi Türk dünyasını yeniden şekillendiren, etnik, siyasî ve sosyal hadiselerin de hızlandırıcı etkisi ile farklı bir döneme girdiğini göstermektedir.

A. von Gabain gramerinde, “Eski Türkçe (Alttürkisch)” terimini kullanmış ve bu terimle dil özellikleri birbirine çok yakın olan “Köktürkçe (Orhon, Yenisey vb. yazıtların dili)” ile “Eski Uygurca (Eski Uygur Türklerinden kalma metinlerin dili)”yı içine alan bir dil dönemine işaret etmiştir (Gabain, 2007). Gerard Clauson etimolojik sözlüğünde, “13. yüzyıl öncesindeki Türkçe (Pre-thirteenth Century Turkish)” sözüyle 13. yüzyıldan önceki

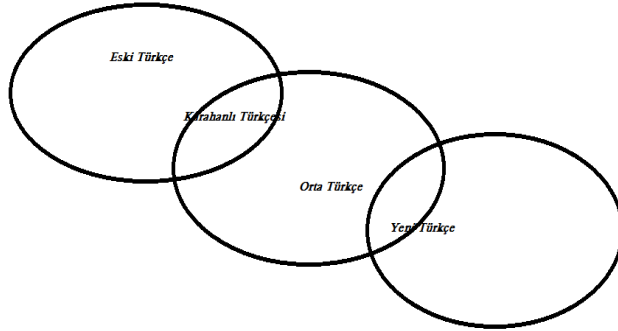
Türkçeyi “Eski Türkçe” olarak kabul etmiştir (Clauson, 1972). “Eski-” sözü bir sıfat olarak, dil ya da lehçe isimlerinin başına getirilerek o dil ya da lehçenin yazılı kaynaklardaki en eski şeklini, bilinen en eski formunu belirtir.* Tahsin Banguoğlu, Türkçenin birbirine çok yakın ağızlarına dayanan üç yazı dilinin (Köktürkçe, Eski Uygurca, Karahanlı Türkçesi), üç ayrı dinî çevrede meydana gelmiş ve üç ayrı alfabe kullanmış olmakla birlikte, aslında aynı yazı geleneğini devam ettirdiğini bildirmiş ve 13. yüzyıl başlarına kadar uzanan bu dönemin dilini “Eski Türkçe” olarak tanımlamıştır (Bkz. Banguoğlu, 1964, s. 80, krş. Banguoğlu, 2007, s. 14). Şinasi Tekin, “Eski Türkçe”yi genel hatlarıyla “Göktürk” ve “Uygur” dönemlerine bağlı olarak açıklamıştır (Tekin, 1976). Tuncer Gülensoy, 6.-11. yüzyıllar arasında ortaya konmuş metinlerin dili olarak “Eski Türkçe”yi Kök-Türk ve Uygur devresi olmak üzere ikiye bölmüştür (Gülensoy, 2010, s. 139). Semih Tezcan, Türk dilinin Eski Türkçe dönemini “Eski Türk Çağı” olarak MS. 500-1000 yılları arasında hüküm süren bir dönem olarak tasvir etmiş ve genel olarak Göktürk ve Uygur yazıtları; Budist, Maniheizt ve Hristiyan Uygurlardan kalan metinler olmak suretiyle “yazıtlar” ve “elyazmaları” şeklinde ikiye ayırmıştır (Tezcan, 1978, s. 271-323). Marcel Erdal, Eski Türkçeyi 3 korpusa [1. Runik yazıtlar dönemi (7.-10. yüzyıllar), 2. Uygur, runik, Mani, Brahmi, Soğd, Süryani harfleriyle yazılmış Eski Uygur elyazmaları dönemi (9.-13. yüzyıllar), 3. 11. yüzyıl Karahanlı metinleri dönemi] bölerek tarif etmiş ve incelemiştir (bkz. Erdal, 2004, s. 6-22). Muharrem Ergin, “Eski Türkçe”yi ele geçen ilk metinlerin yazıldığı 8. yüzyıldan 12.-13. yüzyıla kadar süren yazı dili dönemi olarak tanımlamıştır. Bu ilk yazı dilinin oluşturduğu dönemin aynı zamanda müşterek bir yazı dili dönemi olduğunu, bu dönemden kalma eserlerde görülen diyalektolojik farkların saha ve zaman farklarından ileri gelen normal ayrılıklar olduğunu, tek bir yazı dilinin hudutlarını aşacak mahiyette olmadığını bildirmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un en çok beğendiği ve diğer şivelerle karşılaştırırken “Türkçe” diye adlandırdığı Hakaniye Türkçesi (Karahanlı Türkçesi)’nin ilk Türk yazı dili yani Eski Türkçe olduğunu, bu yazı dili devresinden gelen eserlerin büyük bir kısmı Uygur yazısı ile yazılmış olduğu için bu devreye Uygur devresi, bu yazı diline de Uygurca dendiğini, fakat Türkoloji öğretiminde Türkçenin bu ilk devresi için

* Çuvaşçanın eski şekli olan “Eski Volga Bulgarçası”, Köktürkçe ile çağdaş olan “Eski Kırgızca” ve Yeni Uygurca’dan farklı olduğunu belirtmek suretiyle kullanılan “Eski Uygurca” terimlerinde de geçer. Ayrıca Çağdaş Türk lehçelerinin Oğuz grubunda yer alan Türkmencenin, Azericenin ve Türkiye Türkçesinin eski şekilleri “Eski-” sıfatı kullanılmak suretiyle “Eski Oğuzca” olarak anılır (Bkz. Dilaçar 1964: 63).

bugün en uygun isim olarak “Eski Türkçe” tâbirinin kullanıldığını söylemiştir. Türkçenin Eski Türkçeden sonraki çeşitli gelişmelerinin kaynağının Eski Türkçede aranması gerektiğini ve bugün geniş sahalarda ayrı kollara ayrılmış bulunan Türkçenin bütün şekillerinin menşenin Eski Türkçede bulunduğunu; kısacası, Türkçenin bütün yapısının Eski Türkçe ile izah edilebileceğinin altını çizmiş, Eski Türkçe döneminin Türkçenin eski gramer yapısını, sonraki dönemin ise yeni gramer yapısını temsil ettiğini vurgulamıştır (Ergin, 2002, s. 13-14). Ali F. Karamanlıoğlu, Eski Türkçe’yi 6.-10. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş, Türkçenin metinle ve “Türk” adı ile takip edilmeye başlandığı bir dönem olarak yazıtlar ile Uygur metinlerini içine alan bir çağ olarak tasvir etmiştir. Karahanlı Türkçesinin bazı araştırmacılar tarafından Eski Türkçe dönemi içinde değerlendirildiğini, ancak Karahanlı Türkçesi devresinin Orta Türkçenin sınırları içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İslamiyetle beraber girilen ve artık sürekli olarak bağlı kalınacak bir medeniyet dairesi içinde ilk Türkçe eserlerin bu dönemde verildiğini belirterek Orta Türkçe çağının Karahanlı Türkçesiyle başladığını, bu devrede Eski Türkçe özelliklerinin geniş ölçüde korunduğunu, fakat eskiden nispeten toplu bir halde bulunan ve bir yazı dili geleneğini sürdüren Türk boylarının birbirinden ayrılarak, uzak bölgelerde kendi şivelerini yazı dili olarak oluşturmaya başladıklarını, anayurtta kalan “halis Türkçe” ile Oğuz ve Kıpçak lehçelerinin yazı dili olarak bu devrede ayrıldığını ve kendi eserlerini vermeye başladığını, dilin iç yapısı bakımından ise bazı büyük ses ve şekil değişmelerinin de bu devirde görüldüğünü bildirmiştir (Karamanlıoğlu, 1973, s. 22-23).

Reşid R. Arat, 12.-13. yüzyılların Türk dilinin tarihî gelişiminde bir dönüm noktası olduğunu, bu yüzyıllardan sonra Türk dilinin bünyesindeki ses ve yapı değişikliklerinin belirgin bir şekilde ortaya çıktığını kaydetmiştir (Arat, 1987, s. 300). Arat’ın Türk dilinin tarihî dönemlerine bakışı iki cephelidir. O’na göre bir çeşit kırılma noktası olan 13. yüzyıl oldukça önemlidir ve bu yüzyıla kadar olan Türkçe; ses, kelime, cümle ve hatta imla bakımından aynı özellikleri taşımakta ve hemen hemen aynı mektebin mahsulleri gibi görülmektedir. Öte yandan 13. yüzyıldan sonraki Türkçe, dil bünyesindeki değişmelerin belirgin bir şekilde görüldüğü, metinlerden rahat bir şekilde takip edilebildiği dönemdir (Arat, 1987, s. 298). Türklerin İslamiyetin etkisine girer girmez İslamiyetten önceki eski yazı geleneklerini bıraktıkları, dillerini farklı bir hale devşirdikleri söylenemez; çünkü değişme bir süreç gerektirir ve bu süreç 11. yüzyılda bitmemiş, 13. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu itibarla, “Orta Türkçe” olarak

anılan dil döneminin İslamiyetin Türk dili üzerindeki tesirini örnekleyen eserlerin ortaya çıktığı Karahanlı Türkçesi devresiyle beraber başladığı da pek tabii olarak söylenemez. Arat'ın belirttiği şekilde, 11. yüzyılda İslamiyet tesirini üzerinde taşımaya başlayan Türk edebiyatının 13. yüzyıla kadar tek bir dil sahasında yer aldığı belirtilmelidir; ancak “Eski”den “Orta”ya geçilirken bir ara devrenin, gelişim sürecinin bulunduğu anlaşılmalıdır. Bu kanaate uygun olarak Ahmet Caferoğlu, Türklerin ilk İslam medeniyeti dairesine girişleri ile “Orta Türkçe” döneminin başladığını belirtmiş, ancak Karahanlı Türkçesinin Eski Türkçeden Orta Türkçe’ye bir geçit olduğunu vurgulamış ve “Karahanlı Türkçesinin Gramer Yapısı” başlıklı bahiste verdiği ses ve yapı özellikleriyle ilgili bilgilerde “Eski Türkçe”nin gramer özelliklerinin belli başlı küçük değişmelerle “Karahanlı Türkçesi”nde devam ettiğinin altını çizmiştir (bkz. Caferoğlu, 1974, s. 97-101). Bu doğrultuda Necmettin Hacıeminoğlu, yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman dilimine hakim olan Karahanlı Türkçesinin (11.-12. yüzyıllar) Köktürk ve Eski Uygur Türkçesinin bir devamı olduğunu ve 13. yüzyıldan itibaren gelişen yeni yazı dillerinin (Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi gibi) az çok farklı özellikler taşımakla birlikte Karahanlı Türkçesinden geliştiklerini belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 2003, s. 1-2) [Türk dilinin dönemlerinin şematik gösterimi için bkz. *Şekil 1.*].

Şekil 1.

2. Orta Türkçe (Middle Turkic/Turkish)

13. yüzyıldan sonra tam anlamıyla başlatılan Orta Türkçe dönemi, üç kanattan değerlendirilerek sınıflandırılacaktır. Bu kanatlardan birincisi “Doğu” kanadı, ikincisi “Batı (Oğuz)” kanadı, üçüncüsü ise “Kuzey-Batı

(Kuman/Kıpçak)” kanadıdır. Doğu kanadı, “Doğu Türkçesi”; batı kanadı, “Batı Türkçesi (Oğuz Türkçesi)”; kuzey-batı kanadı, “Eski Kıpçak Türkçesi” olarak anılacaktır [Şematik gösterimi için bkz. *Şekil 2.*].

a. Doğu Türkçesi (Eastern Turkic/Turkish)

Eski Türkçe döneminin devamı olarak şekillenerek İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatının birinci yazı dili olan “Karahanlı Türkçesi”, Orta Türkçenin doğu kanadının yani “Doğu Türkçesi”nin hazırlık devresini teşkil etmektedir. Bu devreyi sırayla, bünyesinde kısmî olarak Oğuz ve Kıpçak lehçe unsurları barındıran Harezmi Türkçesi ve akabinde gelişen Çağatay Türkçesi takip etmiş, 19. yüzyıldan itibaren Doğu Türkçesinin yerini Özbekçe ve Uygurca gibi yazı dili haline getirilmiş bugünkü çağdaş Türk lehçeleri almıştır.

M. Ergin, herhangi bir “Orta Türkçe” tanımı yapmaksızın, 12-13. asırdan sonra, biri Kuzey-doğu Türkçesi, diğeri Batı Türkçesi olmak üzere iki Türk yazı dilinin meydana geldiğini, bunlardan Kuzey-doğu Türkçesinin önce 13. ve 14. yüzyıllarda Eski Türkçenin bir devamı olarak eski ve yeni arasında köprü vazifesi gören bir geçiş devresi hâlinde devam ettiğini, sonra 15. yüzyıldan itibaren Kuzey Türkçesi (Kıpçak Türkçesi) ve Doğu Türkçesi olarak iki yeni yazı diline ayrıldığını belirtmiştir (Ergin, 2002, s. 14-20). Carl Brockelmann, “Orta Türkçe”yi (Mittelturkisch) “Karahanlı Türkçesi” anlamıyla kullanmıştır (Brockelmann, 1928). Esasen Brockelmann’ın “Orta” tanımı, Karahanlı Türkçesinin, Göktürk ve Uygur sahalarını tam anlamıyla kapsayan “Eski Türkçe” dönemi ile 13. yüzyıldan sonra, Moğol istilasından sonra şekillenmeye başlayan, sırasıyla Harezmi ve Çağatay sahalarında gelişen Doğu Türkçesinin devre olarak arasında, yani ortasında bulunması sebebiyle geliştirilmiş bir tanımdır. Öyle ki Brockelmann, Osttürkische Grammatik’te Doğu Türkçesi (Ostturkisch) tanımıyla Harezmi ve Çağatay sahalarını kapsayacak şekilde (Brockelmann, 1954), 11. yüzyılda İslamiyet etkisinde gelişerek devam eden ve 19. yüzyılda yerini tamamen Özbekçe, Uygurca gibi çağdaş lehçelere bırakan müşterek Orta Asya Türk yazı dilini belirtmek istemiştir. Bu tarife göre Karahanlı Türkçesi, Eski Türkçe ile Doğu Türkçesi arasında dönem olarak değil, bir geçit olarak “Orta” devre olup bu devrede gelişmeye başlayan ve gelişerek 19. yüzyıla kadar devam eden dönem “Doğu Türkçesi”dir. T. Gülensoy, “Orta Asya Türk yazı dili”nin 11.-15. yüzyıllar arasında uzanan döneminin ilim dilindeki adının “Orta Türkçe” olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2010, s. 205). A. F. Karamanlıoğlu, Orta Türkçe ile, ilk İslamî Türkçe

metinlerin yazılmasından yeni edebî Türk lehçelerinin teşekkülünün tamamlandığı devre kadar geçen zamanı, aşağı yukarı 11.-15. yüzyıllar, kabul etmektedir. Fakat Orta Türkçe'nin belli bir tarih sınırının olmadığını, bu dönemin Türkiyat bilimi içinde herkesçe kabul edilen, hudutları belli bir dönem olmadığını, kesinlik kazanmadığını ve ayrıca dil tarihinde dönemler için kesin sınırların çizilemeyeceğini vurgulamıştır. Karamanlıoğlu'nun bildirdiğine göre, Türk dili tarihinde bir "Orta Türkçe" dönemi kabul eden bilim adamları genellikle bu dönemin sonu olarak 15. yüzyılı kabul etmişler, ancak başlangıcı noktasında farklı düşünmüşlerdir (bkz. Karamanlıoğlu, 1973, s. 51-55).

Esas olarak Orta Türkçe, 11. yüzyılda İslamiyet etkisinde gelişen Türk dili ve edebiyatının birinci safhası olan Karahanlı Türkçesi ile gelişmeye başlamış, fakat Karahanlı Türkçesi, gerek dil özellikleri gerekse yazı ve imla geleneği bakımından Eski Türkçe döneminin bir uzantısı olarak devam etmiştir. Ancak 13. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra, Türk dünyasındaki etnik, siyasî ve sosyal değişim ve gelişmelere paralel olarak başta "Harezmi" olmak üzere Altınorda'nın çeşitli merkezlerinde yeni kültür muhitleri oluşmuş, hatta Memlük sahasına kadar tesir etmek suretiyle büyük bir alanı kapsayan bu kültür muhitlerinde Türk dili, Eski Türkçenin ve onun uzantısı olan Karahanlı Türkçesinin dil özellikleri, yazı ve imla geleneği bazı noktalarda korunmakla birlikte, başta Kıpçak ve Oğuz lehçeleri olmak üzere, farklı ağız ve lehçelerin yazı diline girdiği, standart olmayan, diyalektolojik yapısı metinden metne değişen veya karışık ağız özellikleri gösteren yeni bir çehre ile şekillenerek kullanılmıştır (bkz. Hacıeminoğlu, 1997, s. 1-6; Ata, 2002; Eckmann, 2003, s. 1-38; Köprülü, 2009, s. 306-338). 13. yüzyıldan 14. yüzyılın son çeyreğine, Timur'un hakimiyeti eline almasına kadar süren bu devreye, "Harezmi Türkçesi" devresi denmektedir. Bu devre 13. yüzyıldan sonra tam anlamıyla başlatılan Orta Türkçe döneminin "Doğu" kanadının ilk devresidir.

Moğol "Çağatay" Hanlığı'nın mirası üzerinde kurularak 15. yüzyılda büyük bir devlete dönüşen Timurîlere bağlı kültür merkezlerinde, Harezmi Türkçesinin devamı olarak şekillenen ve Harezmi Türkçesine göre daha ölçünlü, standart dil özellikleri gösteren metinlerin ortaya çıktığı "Çağatay Türkçesi" devresi oluşmuştur. 14. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir hazırlık devresi geçiren Çağatay Türkçesinin bu devresine "Erken Dönem Çağatayca ya da Klasik Öncesi Çağatayca" denir. Esasen Harezmi Türkçesinin Çağatay Türkçesini hazırlayan bir devre olduğu (Eckmann, 2003, s. 2) ve "Erken Dönem Çağatay Türkçesi" metinlerinin Harezmi Türkçesi metinlerinden

dil özellikleri bakımından çok da ayrı tutulamayacağı düşünülürse Harezmi Türkçesinin “Çağatay Öncesi Devre ya da İlk Çağatay Devri” olarak Çağatay Türkçesine bağlı sayılması pek tabii mümkündür.

Janoš Eckmann’a göre Çağatay Türkçesi; sırasıyla Karahanlı Türkçesi (11.-13. yüzyıllar) ve Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl)’nden sonra, İslamî Orta Asya edebî Türk dilinin 3. gelişim sahası olarak 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar hüküm sürmüştür (Eckmann, 2005, s. 17). Dikkat çekici olarak Eckmann, Harezmi Türkçesi devresinin Çağatay Türkçesine geçiş devresi olduğunu, fakat Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerin dilinin Çağatay Türkçesi olarak kabul edilmemesi gerektiğini bildirmiş, Johannes Benzing’in “Einführung in das Studium der Altaischen Philologie und der Turkologie”deki, C. Brockelmann’ın “Osttürkischer Grammatik”teki ve M. F. Köprülü’nün “Çağatay Edebiyatı”nda belirttikleri Harezmi Türkçesini bir dil devresi olarak ele almayan ve hatta Harezmi Türkçesini tanımlamadan bırakan tutumlarını ve sınıflandırmalarını tenkit etmiştir (Eckmann, 2003, s. 3).

Mehmed F. Köprülü, Çağatay edebiyatının devrelerini şu şekilde sıralamıştır: 1. “İlk Çağatay devri (13.-14. yüzyıllar)”, 2. “Klasik devrin başlangıcı (15. yüzyılın ilk yarısı)”, 3. “Klasik Çağatay devri (15. yüzyılın son yarısı, Nevâyî devri)”, 4. “Klasik devrin devamı (16. yüzyıl, Babur ve Şibanî Han devri)”, 5. “Gerileme ve Çökme devri (17.-19. yüzyıllar)”; 20. yüzyıldan sonra, gerileme ve çökme devrine müteakiben iktisadî ve medenî âmillerin tesiri ile yeni Özbek edebiyatının meydana geldiği görülmektedir (bkz. Köprülü, 1945, s. 273-323; Köprülü, 2009, s. 297-338). Kemal Eraslan, Köprülü’nün sınıflandırma şablonunu olduğu gibi kabul etmektedir (Eraslan, 1999, s. 13). A. N. Samoyloviç, Çağatay dönemini 1. Nevâyî öncesi (15. yüzyıldan Nevâyî’ye kadar), 2. Nevâyî devri (16. yüzyılın ortalarına kadar), 3. Nevâyî sonrası (17. yüzyılın sonlarına kadar) ve 4. Son devir (18.-19. yüzyıllar) olmak üzere 4 devre ayırmıştır (bkz. Samoyloviç, 1942). Eckmann ise 3 devre ayırmaktadır: 1. Klasik öncesi devir (15. yüzyılın başlarından Nevâyî’nin ilk divanını oluşturduğu 1465’e kadar), 2. Klasik devir (1600), 3. Klasik sonrası devir (1600-1921) (Eckmann, 2005, s. 17).

Çağatay Türkçesi 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Ali Şîr Nevâyî vasıtasıyla ölçünlü hale gelmiş, standart ve klasik bir edebiyat dili mahiyeti kazanmıştır. Çünkü Nevâyî, kendisinden sonra gelenlere özellikle “dil” bakımından örnek alınan bir üstat sayılmıştır. 16. yüzyılda Babur ve Şibanî Han gibi son temsilcilerden sonra, “Klasik Çağatayca”nın artık yerini Özbek

şivesinin etkilerinin hissedildiği “Klasik Sonrası Çağatayca”ya bıraktığını görmekteyiz (bkz. krş. Eckmann, 2003, s. 74-108; Eckmann, 2005, s. 11-17). Ayrıca 16. yüzyılın Türkistan’da Özbek hakimiyetinin etkisinin hissedildiği, İran’daki Şii iktidarlara karşı büyük bir siyasî güç olarak irtifa kazandığı bir yüzyıl olduğu belirtilmelidir. Ancak yine de, Orta Türkçenin “Doğu” kanadının dili olan Çağatay Türkçesi, Eski Türkçenin dil özelliklerini bünyesinde en çok barındıran bir lehçe olarak 20. yüzyıla kadar kullanılmış, Türk dünyasında, Kazan’dan Semerkand’a değin, çağdaş Türk lehçelerinin 19. ve 20. yüzyılda birer birer yazı dili haline gelişine kadar Türkler için, müşterek konuşma dili olmasa da müşterek bir yazı dili olarak varlığını devam ettirmiş, Osmanlı sahasında bile Çağatay Türkçesiyle manzumeler kaleme alınmıştır (bkz. Köprülü, 1945, s. 305; Sertkaya, 1976, s. 169-189; Ercilasun, 2008, s. 410).

Karahanlı Türkçesi devresiyle birlikte gelişen Doğu Türkçesi için özellikle Sovyetler Birliği dönemi araştırmacıları “Eski Özbekçe” terimini kullanmıştır. A. K. Borovkov, Özbekçenin 15. yüzyılda şekillendiğini belirterek Ali Şîr Nevâyî’yi Özbekçenin kurucusu olarak göstermiştir (Borovkov, 1954, s. 59-96). A. M. Şçerbak, yaptığı dil tarihi dönemleri sıralamasına göre “Eski Özbekçe”yi 3’e ayırmıştır: ilk dönem (10.-13. yüzyıllar), ikinci dönem (14.-16. yüzyıllar), üçüncü dönem (17.-19. yüzyıllar) (bkz. Şçerbak, 1953). Bu terim, Fatma S. Barutçu’nun belirttiği şekilde, sunî adlandırmalar olup kaynağını Sovyet döneminde kullanılan “milliyetler politikası” ve ona bağlı “dil politikası”ndan almıştır. Çağatay Türkçesi, geleneğini ve kökünü Eski Türk yazı dilinden alarak 15. yüzyılda Nevâyî’nin dilinde klasikleşmiş, 20. yüzyıla kadar devam etmiş ve Doğu Türklüğünün ortak yazı dili olmuş ve bu ortak yazı dilini yazarların adlandırması ile “Türk tili” olarak vasıflandırılmıştır (bkz. Barutçu, 1992; Barutçu, 1996, s. 9). Andras J. E. Bodrogligeti, Çağataycanın Özbek, Kazak, Kırgız ve Tatar lehçelerinin “acrolect (= çeşitli lehçelerin gelişmesini sağlayan başlangıç lehçesi)”i olarak vazife gördüğünü, bununla beraber hem tarihsel açıdan hem de linguistik açıdan Çağataycanın Özbekçeye bağlandığını, Çağataycadaki temel dil özelliklerinin modern Özbek dilinde yaşadığını, öyle ki eğitilmiş bir Özbek’in Çağatayca yazılmış bir metni rahatlıkla okuyabildiğini belirtmiştir (bkz. Bodrogligeti, 2001, s. 7).

Doğu Türkçesi, Batı Türkçesiyle mukayese edildiğinde; ses, yapı ve söz varlığı açısından Eski Türkçe döneminin asıl takipçisi konumundadır. Eski Türkçenin son devresi olan Karahanlı Türkçesi ile başlayıp sırasıyla Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesiyle devam eden Orta Türkçenin “Doğu” kanadını

Türk dili tarihinin gelişim perspektifinde tahlil etmek, metinlerin diyalektolojik yapısını irdeleyebilmek doğal olarak Eski Türkçenin ses, yapı, söz dizimi, söz varlığı ve yazı bilgisi noktalarından çok yönlü bir şekilde analiz edilmiş olmasına bağlıdır.

b. Batı Türkçesi [Oğuz Türkçesi] (Western Turkish)

“Batı Türkçesi (Oğuz Türkçesi)”; Orhun yazıtları, Divanü Lugati’t-Türk gibi eserlerde ses, yapı ve sözvarlığı bakımından bazı izlerine rastlanmış (13. yüzyıldan önceki Oğuz Türkçesi için “Eski Oğuzca” terimi de kullanılmaktadır. Ayrıca Eski Türkçedeki ve 11.-13. yüzyıllar arasındaki Oğuz Türkçesinin mahiyeti için bkz. **Korkmaz 2005: 205-216, 268-273**) ve ancak başta Anadolu olmak üzere Ön Asya’da 13. yüzyıl ortalarından sonra edebiyat dili olarak (bkz. **Korkmaz, 2005, s. 429-434; Ercilasun, 1996, s. 39-45**) kullanılmaya başlanan Türk lehçesidir.

Batı Türkçesinin 13. yüzyıl ortalarından 15. yüzyıla kadar süren devresi, “Eski Anadolu Türkçesi”, “Eski Türkiye Türkçesi”, “Tarihî Türkiye Türkçesi”, “Orta Oğuzca” ve özellikle Batılı şarkiyatçılarca “Eski Osmanlıca” olarak anılır. Bu devre, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı beyliğinin devlet haline geldiği dönemleri kapsayarak (bkz. Korkmaz, 2005, s. 274-286, 424-428) Osmanlı Türkçesinin klasik bir yazı dili olarak gelişimine kadar, yani Osmanlı Devleti’nin 15. yüzyılda bir imparatorluk haline geldiği ve gittikçe büyüyen, üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu’nun azametini yakışacak bir divan dili olarak Osmanlı Türkçesinin tesis edildiği tarihe kadar uzanır. Ancak belirtmelidir ki Eski Anadolu Türkçesinin hususiyetleri 16. ve hatta 17. yüzyıl Osmanlı metinlerinde belirgin bir şekilde takip edilebilmektedir (**bkz. Timurtaş, 1976, s. 331; ayr. Timurtaş, 1992, s. 120-145**). Ayrıca bu devrenin dilinin Osmanlı Türkçesine oranla daha sade olduğu (bkz. Özkan, 2000, s. 40), bazı dil özellikleri ve kelime kadrosu bakımından, yazı ve imla geleneği açısından Eski Türkçenin asıl takipçisi olan “Doğu Türkçesi”nin etkisini taşıdığı belirtmelidir. Bu etki farklı görüşler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Dikkat çekici olarak Ş. Tekin, bir tür “şive karışması” olarak nitelendirilen “karışık dilli (*Behcetü’l-Hadayık, Kıssa-ı Yusuf, Ferâiz Kitabı* gibi Doğu ve Batı Türkçesi özelliklerini taşıyan eserlerin dili)” yani “olga-bolga” ibaretince yazılmış ve Eski Anadolu Türkçesi devri içinde değerlendirilen eserler için M. Mansuroğlu, S. Buluç, M. Ergin, Z. Korkmaz ve M. Canpolat gibi dilcilerce açık ya da kapalı olarak benimsenen R. R. Arat’ın “Karışık dil özellikleri gösteren metinler, yerli

şivelere dayanan yeni yazı dillerinin Eski Türkçeden ayrılıp oluşmaya başladıkları bir geçiş devresinin, yani 11.-13. yüzyılların mahsulüdürler” görüşüne karşı (krş. bkz. Korkmaz, 2005, s. 296-303) çıkararak Oğuz Türkçesinin Eski Türkçeden aşamalı olarak ayrılmadığını ileri sürmüş, Oğuz Türkçesinin müstakil bir gelişme sahası bulduğunu, 12.-13. yüzyıllarda sağlam temeller üzerine oturmuş bir yazı dili haline gelmekten henüz çok uzak olduğunu, “karışık dilli” metinlerin lehçesi Doğu Türkçesi olan müelliflerin 12., 13. ve 14. yüzyıllarda kuruluş dönemini yaşayan Oğuz yazı dilini kendi lehçelerinin özelliklerini kullanarak etkileri altına almaları sebebiyle oluştuğunu bildirmiştir. Oğuz yazı dilinin Eski Türkçenin etkisiyle doğmadığını, böyle olsaydı Yunus Emre, Aşık Paşa, Ahmed Fakih ve Sultan Veled’in bu etkinin dışında kalamayacağını belirtmiş, Oğuzların Ön Asya ve Anadolu’ya gelmeden önce Türkistan’dayken bir yazı dili yarattıkları nazariyesini ispatı olmadığı için bir yana bırakmak gerektiğini vurgulamıştır (bkz. Tekin, 1974, s. 64-71).

Batı Türkçesi, 15. yüzyıldan sonra iki ayrı kulvarda ilerlemiştir. Birinci kulvar “Azeri Türkçesi” olup İran, Irak ve Azerbaycan bölgelerinde bugün Batı Türkçesinin bir lehçesi olarak çeşitli ağızlar halinde kullanılmaktadır (bkz. Heyet, 2008, s. 282-289). İkinci kulvar “Osmanlı Türkçesi”dir. Osmanlı Türkçesinin Tanzimat’a kadar, yani 19. yüzyılın ilk yarısına kadar süren devresi “Klasik Osmanlı Türkçesi” devresi, Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na kadar süren devresi ise “Yeni Osmanlı Türkçesi” devresidir. Osmanlı Türkçesinin mirasçısı olan, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte şekillenerek standart bir hale getirilen “Türkiye Türkçesi”, Batı Türkçesinin çağdaş bir lehçesi olarak bugün özellikle Balkanlar, Kıbrıs ve Anadolu’da 100 milyonu aşkın konuşanıya tüm Türk lehçeleri arasında en fazla konuşulan Türk lehçesidir.

c. Kuzey-Batı Türkçesi [Kıpçak Türkçesi] (North-Western Turkic/Turkish)

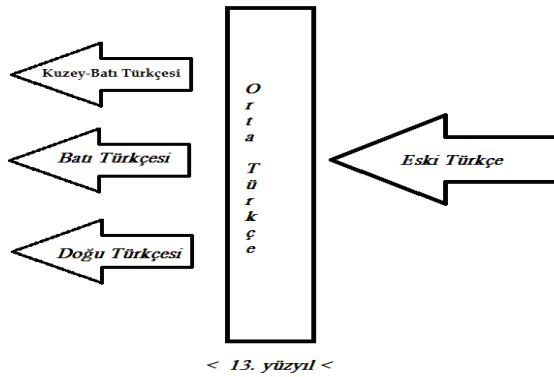
Kıpçakların tarih sahnesine 9.-11. yüzyıllar arasında çıktıkları bilinmektedir (Öner, 1998, s. XVII). Coğrafi olarak kuzeyde, Türklerin yaşadığı bölgeler bir bütün olarak düşünüldüğünde bu bölgenin “Kuzey-Batı” kesiminde, Ural bölgesine kadar uzanan Avrasya bozkırlarında, Kafkaslardan Hazar denizinin ve Karadeniz’in kuzey ve batı kesimlerine değin hakimiyet kuran Kıpçaklardan (Vural ve Toparlı, 2004, s. 1-2) kalma dil yadigârları veya çeşitli kaynaklarda geçmek suretiyle Kıpçak Türkçesini temsil eden dil örnekleri yok

denecek kadar azdır. Ancak 13. yüzyılda (verilen yüzyıl için bkz. krş. Caferoğlu, 1974, s. 180-181), Kıpçak-Kuman Türklerini hristiyanlaştırmaya çalışan misyonerlerce kaleme alınmış iki defterden mürekkep bulunan *Codex Cumanicus*, Eski Kıpçak Türkçesinin genel mahiyeti ve diyalektolojisi hakkında fikir veren en eski ve en önemli eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu eserin varlığı, Kıpçak Türkçesinin gelişiminin 13. yüzyıldan itibaren takip edilmesini sağlamaktadır. Bilinenler dahilinde olmak suretiyle Kuzey-Batı (Kıpçak) Türkçesinin tarihî gelişimi, genel hatlarıyla, üç çerçeveden ele alınabilir: 1. Eski Kıpçak Türkçesi (*Codex Cumanicus*'ta izlerini gördüğümüz ve tabîi olarak 13. yüzyıldan çok daha eskilere giden Kıpçak lehçesi), 2. Memlük-Kıpçak Türkçesi, 3. Ermeni Kıpçakçası. Çağdaş Kıpçak lehçelerinin oluşumunu anlamak için, çağdaş Kıpçak Türk lehçelerinin dil verileri ile Kıpçak lehçesinin eski dil yadigârlarının ses, yapı, söz varlığı gibi yönlerden karşılaştırmalı olarak incelenmesi oldukça fazla önem taşımaktadır.

Altınorda'ya bağlı Harezmi bölgesinde, 14. yüzyıldan itibaren olgunluk noktasına ulaşarak bir edebiyat ve kültür muhiti meydana getiren Harezmi Türkçesinde ve hatta hemen hemen Harezmi Türkçesiyle aynı yüzyılda şekillenen, Anadolu başta olmak üzere Türkmen-Oğuz bölgelerinde yazı dili haline gelerek teşekkül eden Eski Anadolu Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinin etkilerini belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Fakat belirtilmelidir ki, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi silsilesinden gelen Doğu Türkçesinin baskınlığı Kıpçak müelliflerin kendi lehçelerini yazıya dökmelerini büyük oranda engellemiştir. Ayrıca Harezmi'de teşkil edilen kültür merkezlerinin Eski Türkçeden gelen yazı geleneğini koruduklarını da düşünmek gereklidir. *Codex Cumanicus* hariç tutulmak üzere, her ne kadar tamamen Kıpçak lehçesiyle yazılmış bir esere rastlanmasa da 13. yüzyıldan sonra Türk dili ve edebiyatı mahsullerinde Kıpçak Türkçesinin tesiri belirginleşmiştir. Bu durum, 13. yüzyılda “Orta Türkçe” dönemi içinde şekillenmeye başlayan Türk yazı dilinin coğrafi olarak “kuzey-batı”daki, özellikle Altınorda'ya bağlı bulunan Türklerin lehçe özelliklerini çeşitli gramatikal örnekler bazında kısmen de olsa yansıttığı görülmektedir. Harezmi Türkçesi dönemi içinde oluşturulmuş “karışık dilli” eserler bu yansımanın en tipik örnekleridir. Bu sonucun ışığında 13. yüzyılda, Orta Türkçenin “Doğu” ve “Batı” kanatlarının yanında bir de “Kuzey-batı” kanadının bulunduğunu anlamak gerekmektedir. İlerleyen yüzyıllarda birer yazı dili olarak beliren çağdaş Kıpçak lehçelerinin oluşumunda eski Kıpçak dil verilerinin tespit edilerek irdelenmesi doğal olarak bu noktada çok önemlidir.

Mevcut eserler gözden geçirildiğinde, bir çoğu 14.-15. yüzyıldan kalan Memlük-Kıpçak Türkçesi eserleri (sözlükler, gramerler; atçılık, okçuluk gibi sanatlarla ilgili kitaplar, dinî ve edebî eserler) Kıpçak Türkçesinin kısmen yansıtıldığı önemli başvuru kaynaklarıdır. Vaktiyle Kıpçak bozkırlarından, başta Mısır olmak üzere Eyyubîlere bağlı bölgelere köle olarak getirilen, bir süre sonra Eyyubîler üzerinde hakimiyet kurarak Memlük devletini teşkil eden Kıpçakların, köklerinin bulunduğu asıl topraklardan çok uzakta, Ortadoğu'da, kendi lehçelerini ortaya koyan eserler verdikleri, uyandırdıkları tesir neticesinde o dönem bilgilerinin Kıpçak Türkçesini inceleyen gramerler ve sözlükler yazdıkları görülmektedir. Ancak Memlük-Kıpçak sahasında (bkz. Eckmann, 2003, s. 52-66, 67-73) oluşturulmuş eserlerde Harezm Türkçesiyle şekillenen yazı dilinin etkisi ve Ortadoğu bölgesinde etkin halde bulunan bir diğer lehçe olan Türkmencenin ve doğal olarak komşu Anadolu Türkçesinin tesiri yoğun olarak bulunmaktadır. 16. yüzyılda Memlük devletinin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine kadar süren tarihî süreçte, Memlük Türkçesi yadigârlarının artan miktarda olmak suretiyle Osmanlı Türkçesine yaklaştığı belirtilmelidir.

Dikkat çekici olarak, 11. yüzyılda devletlerini kaybettikten sonra, kuzeye doğru, Kıpçakların faal oldukları topraklara göç eden Ermeniler (Öner, 1998, s. XX), Kıpçakçadan yoğun bir şekilde etkilenmişler ve 16.-17. yüzyılda, Ermeni harfleriyle olmak suretiyle Kıpçak Türkçesi okuyup yazmışlardır (Hala aydınlatılmaya muhtaç olan Ermeni Kıpçakçası alanında Omeljan Pritsak, Edward Tryjarski gibi Türkologların öncü çalışmaları vardır. Örneğin bkz. Pritsak 1959, Tryarski 1968-1972).

Şekil 2.

3. Yeni Türkçe (New Turkish)

“Yeni Türkçe”, tarihî Türk lehçelerinin sona erdiği, çağdaş Türk lehçelerinin yazı dili olarak Türk dünyasında kullanıldığı tarihle başlayan dönemdir. Özellikle 19. yüzyıldan sonra yavaş yavaş, bazı çağdaş Türk lehçelerinin birer yazı dili olarak geliştirildikleri, olgunluk seviyesine ulaştıkları ve kendilerinden önceki yazı dilini; tarihî bir mahiyet kazanmak suretiyle konuşucusu kalmamış, klasikleşmiş lehçeyi, tamamen tasfiye ettikleri görülür. Bu durum konuşucusu kalmamasına rağmen bir yazı dili olarak kullanılmaya devam etmiş bütün klasik diller için kaçınılmaz bir son olmuştur. Orta Türkçenin hem doğu hem batı kanadında gelişmiş tarihî lehçelerin 16. yüzyılın sonlarından başlamak suretiyle, klasik bir yazı dili olarak kısmen korunmaya çalışıldığı, 20. yüzyıla kadar imla ve yazı geleneğinde yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar teorik olarak, Orta Türkçenin sonunu 19.-20. yüzyıl olarak kabul etsek de pratik olarak, 16. yüzyıldan sonra tarihî Türk lehçelerinin yavaş yavaş yerlerini bugün geçerli olan çağdaş lehçelere bıraktığını söylemek yanlış olmaz. Çağatay Türkçesinin 16. yüzyılda siyasî olarak güçlenen Özbeklerin hakimiyete geçmesi neticesinde Özbekçeye ait unsurlarla şekillenip nihayetinde ortadan kalkması; Eski Anadolu Türkçesinin imla ve yazı geleneğine bağlı bazı özelliklerinin Osmanlı Türkçesi devresinde, ilerleyen yüzyıllar nispetinde yavaş yavaş kaybolması ve Osmanlı Türkçesinin cumhuriyetle beraber tamamen tasfiye edilmesiyle o döneme ait mevcut yazı geleneğinin yerini, yeni harflerle birlikte tamamen Standart Türkiye Türkçesine bırakması bu duruma birer örnektir.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1987). Türk Dilinin İnkişafı. *Makaleler I*. Haz. O. F. Sertkaya. Ankara: TKAE, 598-611.
- Ata, A. (2002). *Harezmi - Altınordu Türkçesi*. Türk Dili Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul.
- Barutçu Özönder, F. S. (1992). Türk Dilinin Bugünkü Durumu. *Orta Asya'da Türkçe Sempozyumu (Bildiri)*. AÜ TÖMER, Ankara.
- Barutçu Özönder, F. S. (1996). *'Ali Şir Nevâyî Muhakemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: TDK.
- Banguoğlu, T. (1964). Eski Türkçe Üzerine. *TDAY Belleten*, 1964, 77-84.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK.

Benzing, J. (1953). *Einführung in das Studium der Altaischen Philologie und der Turkologie*. Wiesbaden.

Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa,

Borovkov, A. K. (1954). Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî. Çev. R. Uygun. *TDAY Belleten*, 1954, 59-96.

Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kaşgaris Divan Lugat at-Turk*. Bibliotheca Orientalis Hungarica I, Budapest-Leipzig.

Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratur-sprachen Mittelaisens*. Leiden.

Caferoğlu, A. (1974). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi.

Clauson, G. (1972). *A Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford. Oxford University Press.

Demir, N., Yılmaz, E. (2006). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker.

Dilaçar, A. (1964). *Türk Diline Genel Bir Bakış*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Haz. O. F. Sertkaya. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2005). *Çağatayca El Kitabı*. Çev. G. Karaağaç. Ankara: Akçağ.

Eraslan, K. (1999). *Mevlana Sekkaki Divanı*. Ankara: TDK.

Ercilasun, A. B. (1996). Batı Türkçesinin Doğuşu. *Uluslararası Türk Dili Kongresi, 26 Eylül-03 Ekim 1988*. Ankara: TDK, 39-45.

Ercilasun, A. B. (2008), *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.

Ergin, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.

Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. M. Akalın. Ankara: TDK.

Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ.

Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: TDK.

Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.

Heyet, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*. Çev. M. Öztürk. Ankara: TDK.

Karamanlıoğlu, A. F. (1973). *Türk Dili*. İstanbul: Dergah.

Korkmaz, Z. (2005). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar (I. C.)*. Ankara: TDK.

Köprülü, M. F. (1945). Çağatay Edebiyatı. *İslam Ansiklopedisi*. III, 270-323.

Köprülü, M. F. (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ.

Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK.

Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz.

Özyetgin, A. M. (2006). *Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı* (Konferans metni). Beijing/China: Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, 23 January 2006.

Pritsak, O. (1959). Das Armenisch-Kiptschakische. *Philologiae Turcicae Fundamenta (C. I)*, Wiesbaden, 74-87.

Samoyloviç, A. N. (1942). *Orta Asya Edebi Türkçesinin Tarihine Dair*. Çev. A. İnan. Ankara: Cumhuriyet Matbaası (DTCF Yıllık Çalışmaları C. I'den Ayrı Basım), 74-94.

Şçerbak, A. M. (1953). K istorii uzbekskogo literaturnogo jazyka drevnego perioda. *Gordlevskij Armağanı*. Moskova, 317-323.

Sertkaya, O. F. (1976). Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 22, 169-189.

Tekin, Ş. (1974). 1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu. *TDAY Belleten*, 1973-1974, 59-157.

Tekin, Ş. (1976). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara, 142 - 192.

Tezcan, S. (1978). En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe* (Ayrıbasım), Ankara: TTK Basımevi.

Timurtaş, F. K. (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 331-368.

Timurtaş, F. K. (1992). Eski Anadolu Türkçesi. *Türk Dünyası El Kitabı (C. II)*. Ankara: TKAE, 120-145.

Tryarski, E. (1968-1972). *Dictionnaire Arméno-Kiptchak, d'après trois manuscrits des collections Viennoises*. Tome I, Fas. I-IV, Warszawa.

Vural, H., Toparlı, R. (2004). *Kıpçak Türkçesi*. Sivas: Dilek Matbaa & Ofset Tesisleri.